

УДК 2-1:316.346.2-055.2

DOI:10.18523/2617-1678.2024.14.108-116

Розумна Ю. В.

<https://orcid.org/0009-0000-9525-0237>

РОЛЬ ЖІНОК В ІСТОРІЇ ХРИСТІАНСТВА: ОГЛЯД НОВІТНІХ АНГЛОМОВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Огляд присвячено найновітнішим англомовним науковим публікаціям, у яких досліджують роль жінок у становленні, розвитку та поширенні християнства від перших століть і до наших часів. Зокрема, у монографії Аллі Катеуш «Марія та ранньохристиянські жінки: приховане лідерство» наведено чимало літературних і мистецьких свідчень та ілюстрацій на підтвердження образу Марії як лідерки серед ранніх християн. У монографії також ідеться про публічну діяльність жінок тієї доби та керівні позиції, які вони обіймали. У збірнику статей під редакцією Джанет Вуттон «Жінки в християнстві в добу імперії (1800–1920)» показано, як жінки з Європи та Америки брали активну участь у християнському місіонерстві на Сході і яку роль вони відігравали в Африці, Китаї, Тайвані та Кореї. Праця Джини Зурло «Жінки у світовому християнстві: розбудова та підтримка глобального руху» надає корисні історичні, географічні, теологічні та інші відомості про роль, яку відіграють жінки у підтримці та розбудові християнства упродовж кількох останніх століть.

Ключові слова: релігієзнавство, релігія, жіноче лідерство, гендер, християнство, історія.

Останнім часом предметом зацікавлень багатьох дослідників є справедлива оцінка діяльності жінок в минулому. Відкриваються рукописи, мистецькі і літературні твори, які дають змогу по-новому поглянути на роль жінок у соціально-економічній, політичній, культурній, релігійній та інших сферах життя. Цей огляд присвячено трьом досить різним дослідженням, які зосереджені на образі і діяльності жінок-християнок.

Монографія наукової співробітниці Інституту католицьких досліджень Вейнгаардса Аллі Катеуш «Марія та ранньохристиянські жінки: приховане лідерство» (Kateusz, 2019) подає ранньохристиянські докази того, що Діву Марію пам'ятали як потужний приклад для наслідування для жінок-лідерів — жінок-апостолів, християнок і головуючих на Євхаристії. Зокрема, ранньохристиянське мистецтво зображує Марію та інших жінок серед духовенства, які служать диаконісами, пресвітерами/священницями та єпископами.

У першому розділі цієї монографії А. Катеуш аналізує базову інформацію про ставлення до

Марії та інших жінок у Новому Завіті та позаканонічній літературі, а також обґрунтовує використання витворів мистецтва для вивчення цієї тематики. Дослідниця зазначає, що ранні християни зображували Марію з прямою поставою і прямим поглядом та характеризували Її як богослужбового лідера раннього руху Ісуса — руху, в якому були жінки-апостоли, які проповідували, зцілювали, обмивали/помазували/хрестили, проводили молитви і головували за Євхаристійним столом (Kateusz, 2019, р. 1). Наприклад, автор Євангелія від Луки і Дій надає Марії найдовше слово порівняно з іншими жінками в Новому Завіті (Магніфікат, Лк. 1:46–55) і асоціює Марію з пророкуванням на П'ятдесятницю (Дії 1:14). Натомість Марк і Матвій нібито принижують Її і братів Ісуса. Йоан, навпаки, тричі в позитивному ключі вказує, що Марія була з Ісусом під час Його служіння — весілля в Кані, подорожі з Кани до Капернауму та у підніжжя хреста (Kateusz, 2019, р. 2). У позаканонічному Протоевангелії Якова (II ст.) двічі згадано, що Марія була всередині Святого Святих

Єрусалимського Храму, тобто Її надано якості першосвященника. Євангеліє від Варфоломія («Питання Варфоломія», III ст.) описує, як Марія споживає хліб і вино біля вівтаря Храму перед Благівіщенням і зображує Її як літургійного лідера серед чоловіків-апостолів (Kateusz, 2019, р. 7). Унікальність праці А. Катеуш полягає в тому, що вона вивчає як літературні праці, так і витвори мистецтва. Це дає змогу висвітлити більше різноманіття шаблонів, наприклад жінок і чоловіків як лідерів з еквівалентним авторитетом серед рухів Ісуса в Середземномор'ї (Kateusz, 2019, р. 10). У монографії наведено багато свідчень того, що художники та писці поступово змінили образ Марії від літургійної лідерки з піднятими руками до мовчазної жінки, яка фізично виражала свою покору, дивлячись на землю (Kateusz, 2019, р. 11).

У другому розділі розглянуто приклади редагування текстів із метою вилучення ознак лідерської поведінки жінок. У минулому було практичне правило: що довший текст (рукопис), то він історично новіший. Авторка доводить, що нині все відбувається навпаки (Kateusz, 2019, р. 22). Аллі Катеуш узяла рукописні традиції Успіння для редакційного аналізу, оскільки текст найдавнішого в основному повного рукопису про Успіння довший за текст будь-якого іншого такого рукопису. Цей рукопис написаний старосирійською мовою і належить до рукописної текстової традиції «Шестикнижжя», так званої тому, що в її тексті сказано, що апостоли написали шість книг про успіння Марії (Kateusz, 2019, р. 24). Правило, що довша редакція є старішою, підтверджує сцена в тексті рукопису, де зображено Марію, яка виганяє двох демонів із жінки на ім'я Малчу. В обох пізніших рукописах цей уривок коротший, але кожен пізніший писар вирізав різні частини (Kateusz, 2019, р. 27). Крім того, Катеуш детально аналізує уривки з інших трьох рукописів, що зображують Марію та інших жінок, які використовують кадильниці та ладан. А треба розуміти, що Євангеліє від Луки 1:8–11, Вихід 30 і Левит 16:12–14 тісно пов'язують первосвященника з ритуалом кадіння в Єрусалимському Храмі (Kateusz, 2019, р. 29). Подібно до цього літературного редагування, тобто вирізання пізнішими писарями уривків, де описано лідерські якості чи дії жінки, надзвичайний настінний живопис, нещодавно виявлений під шаром тиньку в церкві монастиря Дейр ас-Суриан на південний захід від Каїра, показує, що пізніші художники робили те саме. Ця картина є одним із двох найдавніших зразків іконографії Успіння, тобто сцени «засинання» Марії на

смертному одрі з учнями навколо Неї. Вона зображена в оточенні жінок, що розмахують кадильницями, ніби на заупокійній літургії (Kateusz, 2019, р. 33).

У третьому розділі монографії А. Катеуш йдеться про жінок-апостолів, проповідниць і хрестительниць. Найдовші збережені нарративи про жінок у ранньому християнстві майже завжди виявляють у них набагато більше релігійне лідерство, ніж коротші хронологічно пізніші рецензії цих рукописів. Біографії чотирьох жінок, які брали активну участь у поширенні християнства, — Маріамни, Ірини, Ніни і Текли — містять визначні подібності: вони хрестили інших людей, проповідували, зціляли, виганяли бісів і робили інші речі, аж до воскресіння померлих. Жінки-апостоли були звичним явищем в епоху Ісусових рухів (Kateusz, 2019, pp. 49–50).

У четвертому розділі А. Катеуш наводить свідчення з літератури і церковного мистецтва про те, що Марію зображували як первосвященника і єпископа. За словами автора «Шестикнижжя», Марія діяла всупереч гендерним правилам, визначеним у Першому посланні до Тимофія (зараз його автором вважають псевдо-Павла): піднімає руки для молитви, промовляє молитву, має владу над чоловіками. Чоловіки навіть впали на коліна перед Марією, як перед первосвященником у книзі Сираха 50:19–21 (Kateusz, 2019, р. 68). Найстарішим збереженим зображенням християнського служителя (XI ст.), який, як і зображена на таблиці IV ст. Марія, служить Євхаристію з високо піднятими руками, може бути настінне зображення Папи Климента I. Найзначніше те, що він одягнений у єпископський палій — довгу білу смужку тканину із хрестом, яку можна було носити тільки під час Євхаристії. І такий самий палій ми бачимо на зображеннях Марії (Kateusz, 2019, р. 81). Ще один знак Євхаристійного служіння — це «Євхаристійна хустка», вузька біла тканина для носіння лише під час меси. Це полотно, що уособлювало владу і лідерство, є важливим символом у мистецтві щодо священства Марії. А. Катеуш наводить багато прикладів художніх творів, де Марію зображено з цією хустиною (Kateusz, 2019, р. 89).

Наступний розділ присвячено аналізу спільних зображень Матері та Сина. Деякі художники зображали цю пару вертикально: Матір — із піднятими руками читає молитву, прославляючи Бога і благословляючи людей, Ісус — на небі над Нею. Інші митці поєднували Матір і дорослого Сина горизонтально. Цей останній варіант зображення характерний для мистецтва V–

VII ст. (Kateusz, 2019, p. 101). Зображення Матері і Сина в ранньохристиянському мистецтві узгоджується з тим, як деякі наративи порівнювали важливість Матері та Сина. Згідно з Протоевангелієм Якова, Марію, як і Ісуса, було зачато без чоловічого насіння, коли чоловік Її матері перебував у пустелі 40 днів. В іншій наративній паралелі канонічні Євангелія зображують Ісуса як мертвого, потім воскреслого, а найдавніший збережений текст про Успіння зображує Марію як мертву, а потім Син воскрешає Її. Євангеліє від Луки 24:50 розповідає про Ісуса, який возноситься тілом після свого воскресіння, і ранній текст про Успіння зображує Марію, яка возноситься на небо після свого воскресіння (Kateusz, 2019, p. 102). Ранньовізантійські срібні предмети, багато з яких використовували під час Євхаристійної літургії (наприклад, срібні скриньки з релікварієм кінця IV ст.), є чудовими прикладами літургійного поєднання Матері і Сина. Сцени з їхнього життя, як правило, розміщували на протилежних гранях святих предметів, що датовані VI ст. і раніше (Kateusz, 2019, pp. 103, 112, 120).

П'ятий розділ має за предмет обговорення текст «Життя Богородиці» та раніші тексти. Рукопис під назвою «Тбілісі А-40»I (VII або X–XI ст.) — це найстаріший, найдовший, найповніший рукопис «Життя Богородиці», найбільш докладна розповідь про Марію та інших жінок під час служіння Ісуса. Автор підніс не тільки Марію, а й інших жінок, і описав єврейську громаду Другого храму навколо Єрусалима, де імпульс до гендерного паритету був сильним (Kateusz, 2019, p. 131). Цей текст описує, що Марія після смерті Сина навчала апостолів (як чоловіків, так і жінок), пильно наглядаючи за їхнім проповіданням, і посилала їх євангелізувати. Згідно з цією розповіддю, Марія та її учениці були на Таємній вечері разом із чоловіками. Встановлення Євхаристії на Таємній вечері було використано як привід для того, щоб виключити жінок зі служіння, тому що нібито лише чоловіки були на Трапезі (Kateusz, 2019, p. 132). Ще три тексти підтверджують давність традиції Таємної вечері, де були присутні як чоловіки, так і жінки, а також Марія та Ісус: Євангеліє від Варфоломія, «Дидакалія Апостолів» і «Апостольський церковний чин». Усі вони припускають, що деякі послідовники Ісуса були знайомі з цією або схожою традицією (Kateusz, 2019, p. 144).

У шостому розділі дослідниця вивчає реєстрацію того, що жінки і чоловіки були на Таємній вечері. І схвалювальні, і критичні повідомлення свідчать про те, що деякі громади послідовників

Ісуса навколо Середземномор'я дотримувалися традиції спільного головування чоловіків і жінок за ритуальною трапезою. Найстарішу датовану розповідь про жінок і чоловіків як спільних служителів написав у Галлії Іренеї Ліонський (бл. 155–205). Він виступив проти конкуруючої спільноти послідовників Христа, де чоловіки та жінки головували разом (Kateusz, 2019, p. 151). Майже всі домашні церкви, згадані в Новому Завіті, ідентифікуються за іменами жінок, які наглядали за ними: Хлоя, Німфа, Аппія, Прискилла, Лідія, Марія, мати Марка, а також жінка без імені. Додаткові дані свідчать про те, що жінки протягом кількох століть виконували роль наглядачок або єпископів церков у різних громадах Середземномор'я (Kateusz, 2019, p. 154). Під землею в катакомбах Сан-Дженнаро в Неаполі збереглися надгробні портрети двох жінок — лідерок церкви, Серули та Біталії, датовані V або початком VI ст. Вчені припускають, що одна з них або обидві могли бути дияконісою, священницею абощо у духовенстві в неаполітанській церкві (Kateusz, 2019, p. 156). Крім того, збереглося два артефакти, які зображують гендерно-паралельну літургію за вівтарним престолом. Перший, висічений на масивній кам'яній передній частині саркофага, виявили у 1988 р. в підземному гіпогеумі, що примикає до Феодосійських стін у Стамбулі (Kateusz, 2019, p. 161). Другий — це делікатне різьблення на коробці з релікварієм зі слонової кістки, відомої як Pola Ivory, що зображує літургію всередині святилища Старої Базиліки Святого Петра в Римі. Ці знахідки надають вагомий докази того, що жінки в Римі мали паралельні до чоловіків ролі в літургії (Kateusz, 2019, p. 164).

В останньому розділі А. Катеуш підбиває підсумки, аналізуючи способи замовчування минулого. Враховуючи те, що було відредаговано — літургійний авторитет Марії, титул «апостола» для Текли, Маріамни, Ірини та Ніни, цей вид лідерства переосмислив християнське минуле з апостольством виключно чоловіків. Писці опускали деякі фрагменти, підтверджуючи хибне твердження, що лише чоловіки були апостолами і через що лише вони мали право на керівну роль у церкві (Kateusz, 2019, p. 186).

Незважаючи на докладний аналіз літературних джерел і витворів церковного мистецтва, висвітлення того, наскільки поширеним було жіноче лідерство, залишається проблемним моментом у книжці. Часто Катеуш лише робить припущення. Подеколи дослідниця виходить за межі доказів, хоча це може бути важко зрозуміти нефахівцеві з історії та мистецтва. Наприклад,

коли твір, що пропагує лідерство жінки, зазнає цензури, це не обов'язково відбувається з причин, пов'язаних із статтю. Багато творів мистецтва є неоднозначними, а деякі, щоб зрозуміти їхнє істинне послання, потребують точнішого датування, ніж ми маємо наразі. Поза тим, монографія надає цінні історичні свідчення літературного та мистецького характеру щодо керівних позицій жінок у ранньому християнстві, і це дає змогу інакше оцінити минуле.

Книжка під редакцією священниці, дослідниці й авторки гімнів Джанет Вуттон «Жінки в християнстві в добу імперії (1800–1920)» (Wootton, 2022) є збірником праць, які відображають діяльність переважно британських і американських християнських жінок та їхні відносини з імперією (імперіями). Також наведено кілька невеликих прикладів того, як жінки-місіонерки вплинули на життя інших жінок у всьому світі. Упорядниця погоджується з припущенням, що християнство дало можливість або для розширення прав і можливостей жінок, або для того, щоб жінки отримали свободу волі в довгому XIX ст., і це було пов'язано з імперськими силами та місіонерськими подіями. 1800–1920 рр. — «епоха Імперії», епоха зіткнення культур, коли вперше можна було мислити й діяти глобально (Wootton, 2022, р. XII). У контексті завоювання світу в жінках убачали ключ до стійкості через освіту майбутніх поколінь. Тож жінок з англомовного світу енергійно вербували для місіонерської діяльності, оскільки вони могли отримати доступ до жінок «східних земель» (Wootton, 2022, р. XIII).

Книжка починається зі змістовного вступу, в якому Дж. Вуттон надає огляд цієї драматичної епохи й окреслює теми та контексти дослідження. Зокрема у вступі вона спробувала дослідити значення «епохи Імперії» і пояснити довгу тінь, яку вона відкидає з XIX ст. до теперішнього часу. Видання розповідає про спільноти з різним досвідом перебування в імперії: про становище жінок в європейському контексті, про жінок в Африці, Кореї, Китаї і Тайвані. Дж. Вуттон демонструє також те, як жінки змушені були мовчати через гноблення, сексизм і расизм, учинені жінками й чоловіками. Користуючись деякими теологічними та філософськими поглядами, жінок за їхньою природою вважали непридатними для напружених фізичних та інтелектуальних викликів нової епохи (Wootton, 2022, р. XIV). Багато хто знайшов у роботі «за кордоном» свободу, якої вони не мали вдома. Важливо те, що жінки-місіонерки відігравали особливу роль в охороні здоров'я та освіти, поширюючи норми

імперії в побутові умови для жінок і дітей у країнах, що їх «приймали».

Перший розділ цього збірника (авторка — Джулія Мельник, «Теологічні підходи до жінок в епоху імперії») присвячено теологічним поглядам на жінок. У досліджувану епоху дві статі вважали придатними для різних «сфер», однак жіноча, побутова сфера стала чіткіше визначеною, оскільки чоловіча лінія, публічна сфера набула нової складності. Науку і промисловість, дослідження та завоювання вважали такими, що підходять більше для чоловіків. Дж. Мельник показує, що християнська Церква опинилася в жіночій сфері. Навіть Ісус був фемінізований у гімнах, де співалося про смиренність, страждання та виховання. Наприкінці століття відбулася чоловіча реакція, яка проявилася в так званому «м'язовому християнстві» і погрозувала вилучити жіночі голоси навіть із цієї сфери життя. Однак жінки вже почали входити в теологічний дискурс самостійно, як теологи, і створювати власні теологічні підходи (Wootton, 2022, р. XV).

Авторка іншого розділу (Керол Геррінгер, «Діва Марія») простежує «століття Марії» (1850–1950) від його витоків у римо-католицизмі й через єпископальну та протестантську традиції. Шанування Марії заохочувалося папською владою, зокрема через заснування святилиць Марії у місцях, де Вона з'являлася. Також збільшувалася кількість посвячень церков Богородиці. Марію вшановували в літературі для приватного та публічного богослужіння, а також у образотворчому мистецтві, зокрема у скульптурі та архітектурі. У зростаючій Англо-католицькій церкві відбулося природне поширення інтересу до Марії. Це заохочувалося Джоном Кеблом та іншими і знайшло вираз у мистецтві, наприклад у вітражах і картинах, що зображували Мадонну з немовлям. Як англікани, так і католики знаходили в Марії взірць материнства, дівочтва та служіння, радше підтримуючи, аніж кидаючи виклик традиційним жіночим чеснотам. У XIX ст. виникла велика кількість релігійних конгрегацій, заснованих жінками, деякі з яких в наступні роки були визнані Римо-католицькою церквою святими.

Синтія Олдерс у своїй статті «Жінки-святі: працьовитість, образ, натхнення» зосереджується на двох фундаторках, «працьовитих святих» — Мері Поттер і Мері МакКіллоп. Обидві були мотивовані суспільними потребами, турботою про хворих і освітою. Відчуття божественного покликання задовольняти потреби інших також надихало жінок в інших традиціях, і саме

поняття святості було піддано ретельній перевірці. Діяльність Мері МакКіллоп викликала як критику, так і схвалення на тій підставі, що вона не підкорялася церковній владі. Така сама критика була спрямована на інших покликаних жінок: Флоренс Найтінгейл, Джозефіну Батлер і Крістіну Россетті. Їхні сучасні прихильники дотримуються такого ж погляду на жіночу прийнятність: замість того, щоб аплодувати їхній рішучості, вони висвітлюють їхню внутрішню красу та жіночність. Усі ці жінки знаходили натхнення та духовне підживлення в працях традиційних жінок-святих. Однак С. Олдерс розглядає також іншу традицію святості, що виникає в деяких протестантських церковних традиціях. Зокрема, Фібі Палмер була однією із засновниць методистського руху святості, який вважав освячення, або святість, належним прагненням усіх християн, атрибутом цілого тіла Христа (Wootton, 2022, р. XVI).

Жаклін де Вріз («Жінки, релігія, наука і технології в епоху імперії, 1780–1920») бере на себе величезне завдання — запровадити міждисциплінарну дискусію про жінок, християнство та науку у XVIII — на початку XX ст. Вона розглядає історію наукових досліджень, що йде ще від ранніх праць дослідників-аматорів і давнього зацікавлення жіночим здоров'ям у XVIII ст. і завершується професіоналізацією та диференціацією наукового знання на початку XX ст. Авторка проводить цікаву паралель між визнанням жіночих обдарувань і раннім прийняттям наукового дискурсу в деяких непанівних християнських традиціях, яке мало місце ще до того, як доступ до освіти та досліджень був звужений через стрімку інституціоналізацію науки у XIX ст.

Одним із основних ключів доступу до професійної сфери була освіта, і Ангарад Ейр у статті «Освіта» підкреслює сильний, позитивний вплив релігійних інституцій на надання освіти дівчатам і жінкам. Це сталося через наявність у християнстві широкого спектра традицій, від руху недільних шкіл — через англіканські, католицькі та нонконформістські школи — до лідерів першопрохідців жіночої освіти. Освіту, як і охорону здоров'я, розглядали як природне продовження домашньої сфери, у якій дозволялася участь жінок. Авторка доводить, що ситуація була складною, і показує, що в освіті дівчат робився більший наголос на моральному і духовному розвитку, аніж на інтелектуальних досягненнях. У другій половині XIX ст. навчання перейшло із сім'ї до навчальних закладів (Wootton, 2022, р. XVII). А. Ейр вважає це перевагою як для учнів, так і для вчителів, які отримали про-

фесійну репутацію завдяки створенню фахових закладів для вчителів, багатьма з яких також керували або які фінансували релігійні організації. Зв'язок навчальних закладів із закордонними представництвами був сильний. Оскільки місії ставали більш організованими, вони прагнули більше краще підготованих абітурієнтів, а деякі коледжі заохочували випускників працювати за кордоном.

Наступні чотири статті присвячено двом регіонам: Південно-Східній Азії та Південній Африці. Швидкість і лють глобальної експансії зблизили європейські культури з іншими культурами. Місіонерська діяльність підтримувала той самий наратив, оскільки його заявленою метою було поширення Євангелія з Британії до решти світу, який характеризувався як «язичницький» і потребував як християнізації, так і цивілізації. Тут не було місця для визнання будь-яких специфічних філософських принципів, що лежали в основі культур, із якими вони стикалися, або навіть будь-якого розуміння того, що можуть існувати якісь локальні філософії, які потребують вивчення. Джонатан Кангва у своєму дослідженні «Християнізація жіночих обрядів ініціації Лондонським місіонерським товариством: ситуація Північної Родезії, 1883–1920» наводить приклад зіткнення місіонерів з локальними філософіями щодо жіночої сексуальності та її передання через освітні практики. Він описує обряди ініціації, що практикувалися з дівчатами племені Бемба після досягнення статевої зрілості. Ініціація мала чіткі цілі, зокрема практичної та культурної освіти, а також формування ідентичності всередині спільноти зрілих жінок у суспільстві Бемба (Wootton, 2022, р. XVIII). Натомість метою місіонерів в африканському контексті було розірвати культурні зв'язки місцевих дівчат, щоб повернути їх у християнство та привчити до європейської домашньої моделі дружини і матері.

В основі цього зіткнення лежить нездатність місіонерів побачити власну культурну потребу у звільненні чи просвітленні. Кузіпа Налвамба («Жінки-отці» і «чоловіки-матері»: пропущені небінарні посилення на гендер у південній Африці») описує це як культуру без доктрини людської рівності. Це була ідеологія, яка просто не могла усвідомити жодної цінності в африканській культурі. Це змусило місіонерів упустити потенційно цінну філософську концепцію, яка пропонує небінарний погляд на гендер. Досліджуючи цю концепцію через інтертекстуальне прочитання життя африканських жінок, Налвамба розглядає її як внесок у сучасну феміністичну думку.

Наступні дві статті присвячено Кореї, де місіонери потрапили у зовсім іншу політичну ситуацію. Тут викладено історію корейських християнок у контексті глобальної політики, тобто у контексті боротьби місцевого населення з пануванням японської імперії. Корейці мігрували до Америки, приваблені американською обіцяною нового життя, що для багатьох іммігрантів різного культурного походження обернулося дуже по-різному.

Сеоньї Лі («Корейські жінки під впливом імперіалізму») починає з позитивної розповіді про участь корінних християн у місцевій політичній боротьбі (значною мірою незалежно від європейських місіонерів). Це були біблійні жінки, корейянки, навернені до християнства. Вони працювали у місцевих громадах, підвищуючи рівень грамотності серед жінок та обмінюючись своєю новою вірою, але також, що надзвичайно важливо, заохочували брати участь у рухах опору проти японського панування. С. Лі демонструє, як християнство посилює боротьбу проти практики поклоніння святиням, яку проводили японці задля придушення корейської культури.

У статті Грейс Кім «Корейсько-американські жінки і церква: ідентичність, духовність і гендерні ролі» розглянуто шляхи імміграції з Азії, які істотно відрізнялися від досвіду європейців, які приїхали до Америки. Робітники-іммігранти становили переважно молоду чоловічу робочу силу, і авторка підкреслює кілька рівнів неправильного використання та дискримінації, з якою стикалися кілька корейських жінок, які слідували цим маршрутом як у XIX, так і на початку Х ст. (Wootton, 2022, р. XIX).

Наступні статті — про народні вірування Китаю та Індії, де місіонери знайшли культурні практики, які вони представили як сенсації для аудиторії вдома. Ми бачимо взаємодію між місіонерами другого покоління та місцевими культурами. Тамара Купер («Жінки-місіонерки і китайський шлюб») розглядає твори кількох місіонерів у Китаї, що описують неповнолітніх наречених, наложниць і нерівність у шлюбі та сімейному житті. Історії викладені у формі сенсації та спираються на народні уявлення про погане поводження з дітьми та зневагу до прав жінок. Замість того, щоб боротися та розібратися зі складнощами стародавньої, високорозвиненої цивілізації, письменники малюють картину примітивних практик, які можна подолати лише застосуванням просвітлених принципів та Євангелія. Символом цього гноблення був образ покаліченої китаянки, якій зв'язували ноги в дитинстві. Читачки статей, де описували такі прак-

тики, у XIX ст., звісно, самі були пов'язані обмежувальними корсетами, але не бачили в цьому гнітючого образу західних жінок з осиною талією. Це було схоже на ідеалізацію крихітних ніжок на сході. Гноблення жінок було поширене в усьому світі.

Христина Вонг («Ревізіоністське бинтування ніг у Китаї: культурні зустрічі між жінками-місіонерками і жінками-китаянками») відкриває культурну складність традиції бинтування ніг, яка відіграла важливу роль, наприклад, в етнічній ідентичності та аж ніяк не була монолітною практикою, як це описувала популярна місіонерська преса. Деякі місцеві місіонери навчилися цінувати нюанси й уважно поставилися до проблеми.

Кай-Лі Чіу («Коротка історія жінок у християнстві в сучасному Тайвані (XIX — початок ХХ ст.)») зосереджується на школах, заснованих місіонерами як агентами для соціальних змін, у Формозі (нині Тайвань), яка була євангелізована у другій половині XIX ст. пресвітеріанськими місіонерами з Британії та Канади. Однією з вимог вступу до такої школи було те, щоб у дівчаток не було зв'язаних ніг. Чіу бачить у цьому частину позитивної довгострокової вигоди від шкіл і західних культурних практик (Wootton, 2022, р. XX).

Луїза Гембл («Мінні МакКей: прихований скарб Тайваню») розповідає історію про Мінні МакКей, дружину Джорджа Леслі Маккея, канадського місіонера, якого вважають «батьком-засновником» місії до Тайваню, який працював там після прибуття 1872 р. до своєї смерті в 1901 р. Мінні була родом з Тайваню, і вона стала його колегою. Стаття розглядає її з точки зору її власної культури та виховання, а також канадських місіонерських агентств.

Цей розділ закінчується прикладом із життя місіонерки Елеонор Пегг (Пеггі Джексон, Джанет Вуттон «Зростаюча роль жінок-місіонерок: приклад Елеонори Пегг (дівоче прізвище Сел; 1871–1954)»). Вона народилася в родині місіонерів, здобула освіту в місіонерській школі у Сполученому Королівстві, жила і працювала в Індії. Її історія — це погляд зсередини на участь жінок в освіті та охороні здоров'я. Тут показано напруження між обмеженою роллю жінок в родині і їхньою свободою під час місії, між досвідченими професіоналами та жінками, які відповіли на заклик поширювати Євангеліє, маючи невелику підготовку чи підтримку, а також між ролями жінок та чоловіків у повсякденному житті.

На основі творів Е. Пегг, зокрема збірки новел для роздумів «Передчуття», досліджено

погляди цієї досвідченої місіонерки на людей, серед яких вона працювала. Незважаючи на демонстрацію відкритості до ідей, що не відповідали її власному походженню і відповідним культурним упередженням, вона пропагує популярну бінарну точку зору, протиставляючи «освічений» Захід «примітивному» Сходу.

Остання стаття, написана Джилл Петерфесо, починається з шокуючого популярного зображення, яке демонструє віру білих у свою повну культурну перевагу. Авторка пише про популярний образ жінки в Європі та Америці, який корениться в культі домашнього господарства, що просто викреслює жінок небілого походження або тих, хто не вписувався в ідеал дому і сімейного життя. До тих, що не вписувалися, належали й нові релігійні рухи, представники яких експериментували з різним розподілом ролей в родині або способом життя. Іммігранти також були під прицілом, зокрема жінки африканського походження, що тікали від жахів рабства (Wootton, 2022, р. XXI).

Загалом, збірник «Жінки в християнстві в добу імперії (1800–1920)» містить статті дослідників про місіонерський внесок жінок в «епоху Імперії». Унікальність цієї праці полягає в тому, що розглянуто діяльність жінок як Заходу, так і Сходу.

Монографія Джини А. Зурло «Жінки у світовому християнстві: розбудова та підтримка глобального руху» (Zurlo, 2023) — це посібник-довідник, який розрахований на викладачів, студентів, дослідників, священників, які цікавляться церковною історією та гендерними студіями. Через масштабність теми авторка, що є співдиректоркою Центру вивчення глобального християнства, науковою співробітницею Інституту культури, релігії та світових подій Бостонського університету та співавторкою «Всесвітньої християнської енциклопедії», вирішила зосередитися на XX і XXI ст., з особливим наголосом на зміщенні християн із глобальної півночі (Північна Європа та Північна Америка) до глобального півдня (Африка, Азія, Латинська Америка, Карібський басейн і Океанія). Цей довідник є міждисциплінарним, бо охоплює історію, соціальні науки та теологію. Видання має на меті привернути увагу до ролі, яку жінки відігравали і відіграють у розбудові та підтримці світового християнства. Головна наскрізна теза: світове християнство — це жіночий рух.

У цій книжці небагато згадок про попередні століття. Тим не менш, можна знайти кілька стислих історій про впливових жінок, як-от миянок-теологинь протестантської Реформації

(Аргула фон Грумбах, Кетрін Парр, Енн Аск'ю, леді Джейн Грей) і місіонерок (Ханна Маршман, Енн Джадсон та Лотті Мун). Тут міститься інформація про всі християнські традиції, і навіть про свідків Єгови, мормонів, квакерів та інші подібні групи.

Книжку поділено на три частини, присвячені жінкам у світовому християнстві: за континентами, за традиціями або рухами, за вибраними темами. Загалом у праці є вступ, 17 розділів, висновок, додатки, глосарій і покажчик. У перших двох частинах наведено також кількісні дані, результати опитувань щодо статі та конгрегаційного життя, описи діяльності християнських жінок у минулому та сьогодні, розповіді про жінок-богословів. Вибрані теми в третій частині стосуються питань, які є особливо актуальними для жінок: гендерне насильство, екологічний активізм, жіноча теологічна освіта, миротворчість. У кожному розділі можна знайти докладні карти й діаграми, бібліографію цитованих праць (що особливо корисна для дослідників конкретних дотичних питань), висновки і список питань для роздумів (які закріплюють зміст розділу і спонукають до подальших роздумів).

Із цього видання маємо змогу дізнатися докладніше про дослідження гендерного питання у світовому християнстві. Як зазначає Джина А. Зурло, всеохопний аналіз історії глобального християнства подано в трьох виданнях «Всесвітньої християнської енциклопедії» (1982, 2001, 2019) (Zurlo, 2023, р. 2). Тут є статті про кожну країну, кількісні дані щодо релігійної чи нерелігійної належності, фото, графіки, історія, але в перших двох томах немає інформації про жінок та їхню роль у поширенні християнства. Ці видання спонукали до внесення гендерних даних до «Світової християнської бази даних» (Zurlo, 2023, р. 3). Проект «Жінки у світовому християнстві» (фінансований Інститутом Луїсвіля та Асоціацією релігійних досліджень у 2019–2021 рр.) вперше склав базу даних щодо гендерного складу кожної християнської конфесії в кожній країні світу. Було показано, що з 2,5 мільярда християн у світі 52 % становлять жінки. Найбільша частка християнських жінок (63 %) — у Монголії. Це дослідження мало серйозні обмеження, пов'язані з недоступністю даних. Зокрема, є значні розбіжності між даними державних переписів населення (основного джерела гендерної статистики, наведеної у книжці) і даними релігійних громад. Додаткова розбіжність існує між даними, що стосуються членства і відвідуваності.

Описуючи християнство в період з 1900 до 2050 рр., Джина А. Зурло зазначає, що це найбільша релігія останнього століття: 35 % світового населення в 1900 р., 32 % — у 2020 р., до 2025 р. може піднятися до 34 %. В 1900 р. лише 18 % усіх християн жили на глобальному півдні (Азія, Африка, Латинська Америка, Кариби та Океанія). До 2020 р. ця цифра зросла до 67 %, і очікують, що підніметься до 77 % до 2050 р. (Zurlo, 2023, р. 14). На кожному континенті серед християн жінки складають більшість порівняно з чоловіками: у Північній Америці найбільше — 54 %, в Азії найменше — 51 %. У 2020 р. серед десятків країн із найбільшою кількістю християн лише в Італії більшість становили чоловіки, в Іспанії та Бразилії — порівну, в інших країнах переважали жінки (Zurlo, 2023, р. 17). Дослідниця зазначає, що важко узагальнити ці дані, бо немає зв'язку між кількістю християнського населення та гендерним складом, або рівнем релігійної свободи і гендерним складом (Zurlo, 2023, р. 18).

Авторка поділяє християнство на чотири основні традиції: католики, православні, протестанти та незалежні (африканські незалежні церкви, мормони, свідки Єгови), а також два рухи — євангеліки чи п'ятдесятники/харизматики і християни, які не відносять себе до жодної групи. Католицизм залишається найбільшою традицією, хоча кількість вірян зменшується. А незалежні церкви стрімко зростають (Zurlo, 2023, р. 19). Щодо пропорції жінок, то традиції вибудовуються так: незалежні (54 %), неафілійовані, євангеліки, п'ятдесятники/харизматики та протестанти (всі по 53 %). Серед католиків та православних найменша доля жінок (51 і 52 %) (Zurlo, 2023, р. 21).

Дослідниця також описує історичне становище жінок і етапи розвитку фемінізму. Фемінізм першої хвилі (наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст.) виступав за права жінок щодо власності та голосування (за політичну владу). Фемінізм другої хвилі (з початку 1960-х) звернувся до питань сексуальності, репродуктивних прав, домашнього насильства, подружнього звалтування та законів щодо розлучення. Тоді вимагали змін у патріархальних структурах та культурних практиках. Цей рух зосереджувався в Європі та Північній Америці і репрезентував білих жінок середнього класу. Вони вважали, що жінки зазнавали однакових видів гноблення в усьому світі. На противагу цьому, в 1980–1990-х виник фемінізм «третього світу», або транснаціональний чи глобальний фемінізм, який стверджував, що жінки переживали різні види тиску, що стосувався раси, класу, етнічності, релігії, колоніа-

лізму та політики, і тому немає одного виду фемінізму (Zurlo, 2023, р. 4).

В історичному розділі цього дослідження читаємо про жінок у Латинській Америці та карибське християнство. Авторка описує різне ставлення Католицької церкви (два обличчя латиноамериканського християнства) до мілітаристських режимів у Латинській Америці в ХХ ст. В цей час багато людей зникло, багатьох піддавали тортурам, а жінки з етнічних меншин зазнавали сексуального насильства (Zurlo, 2023, р. 106). Згодом, після другого Ватиканського собору, було створено Базові церковні спільноти, які визначали Церкву як малу групу і опікувалися бідними та нужденними. Більшість у цих спільнотах становили жінки (Zurlo, 2023, р. 108). Дослідниця описує, що до 1950-х ключовим рухом в латинському суспільстві стали п'ятдесятники-харизмати. Багато жінок наворотилися до цього руху, бо шукали фізичного зцілення для себе і своїх дітей. Хоча жінки могли пророкувати та зціляти хвороби, їхню духовну владу вважали такою, що має підпорядковувати чоловічому авторитету. Жінки не були пасторами, але були лідерами в домашніх зібраннях (Zurlo, 2023, р. 111). З 1960-х почалося Католицьке харизматичне відновлення, і жінки отримали нові можливості для служіння та духовного зростання (Zurlo, 2023, р. 112).

Латинська Америка відома своєю унікальною теологією визволення, яка критикувала економічні та соціальні нерівності й підкреслювала політичну боротьбу проти зловживань правами людини. Однак перша хвиля цього руху ігнорувала унікальні потреби жінок-християнок (Zurlo, 2023, р. 113). Ада Марія Ісазі-Діаз запровадила термін «теологія мухеріста» (іспанська феміністична теологія) — як відповідь на сексизм, расизм та економічне гноблення, що особливо вплинули на жінок у Латинській Америці й на діаспору в Штатах. Ця теологія дає жінкам простір для вирішення п'яти проблем: експлуатації, маргіналізації, безвладності, культурного імперіалізму та системного насильства. Іншою відомою теологинею серед жінок євангелічного руху є Рут Паділла ДеБорст, чий батько винайшов термін «інтегральна місія», що є холистичним поглядом на місію, яка охоплює євангелізм і соціальну справедливість. Вона визначає латиноамериканських теологів як визвольних і холистичних, що підтримують надію та розвивають місцеву практику, яка протистоїть спробам визначення її іззовні (Zurlo, 2023, р. 113).

Жінки в північноамериканському християнстві мають більше можливостей для залучення

в життя конгрегації, ніж жінки в Латинській Америці: вони можуть бути пасторками-асистентками, адміністративними асистентками, фінансовими секретарками, вчительками недільної школи та ін. (Zurlo, 2023, p. 123). Якщо зазирнути в історію, то багато жінок почали брати участь в місіонерстві за кордоном, щоб проявити свій духовний вплив і таланти у вчителстві, медицині, євангелізмі, партнерстві та молитві. Виникло багато жіночих місіонерських організацій: Бостонське жіноче товариство для місіонерських цілей (1800), Американська рада уповноважених щодо закордонної місії (1810) та ін. Американський євангелічний

протестантизм зазнав значних змін в ХХ ст., і сьогодні існують як консервативні, так і більш ліберальні угруповання всередині цього руху (Zurlo, 2023, p. 128).

Отже, книжка «Жінки у світовому християнстві: розбудова та підтримка глобального руху» є першим спеціальним дослідженням ролі жінок у християнстві в різні періоди історії, у різних географічних регіонах та в різних конфесіях і соціальних групах. На основі статистичних даних і фактів історично-теологічного плану дослідниця описує те, як жінки поширювали, розвивали і сповідували християнство впродовж кількох останніх століть.

Список посилань

- Bradshaw, P. F. (1990). *Ordination Rites of the Ancient Churches of East and West*. Pueblo Publishing Company.
- Kateusz, A. (2019). *Mary and Early Christian Women: Hidden Leadership*. Palgrave Macmillan.
- Johnson, E. (2016). *The Strength of Her Witness: Jesus Christ in the Global Voices of Women*. Orbis.
- Johnson, T. M., & Zurlo, G. A. (Eds.). (2022). *World Christian Database*. Brill.
- Schüssler, F. E. (1983). *In Memory of Her: A Feminist Theological Reconstruction of Christian Origins*. Crossroad.
- Wootton, J. (Ed.). (2022). *Women in Christianity in the age of empire: (1800–1920)*. Routledge, Taylor & Francis Group.
- Zurlo, G. A. (2023). *Women in World Christianity: Building and Sustaining a Global Movement*. Wiley-Blackwell.

References

- Bradshaw, P. F. (1990). *Ordination Rites of the Ancient Churches of East and West*. Pueblo Publishing Company.
- Kateusz, A. (2019). *Mary and Early Christian Women: Hidden Leadership*. Palgrave Macmillan.
- Johnson, E. (2016). *The Strength of Her Witness: Jesus Christ in the Global Voices of Women*. Orbis.
- Johnson, T. M., & Zurlo, G. A. (Eds.). (2022). *World Christian Database*. Brill.
- Schüssler, F. E. (1983). *In Memory of Her: A Feminist Theological Reconstruction of Christian Origins*. Crossroad.
- Wootton, J. (Ed.). (2022). *Women in Christianity in the age of empire: (1800–1920)*. Routledge, Taylor & Francis Group.
- Zurlo, G. A. (2023). *Women in World Christianity: Building and Sustaining a Global Movement*. Wiley-Blackwell.

Yuliia Rozumna

THE ROLE OF WOMEN IN THE HISTORY OF CHRISTIANITY: A REVIEW OF THE LATEST RESEARCH IN ENGLISH LANGUAGE

The review is devoted to the latest scientific publications in English, which examine the role of women in the formation, development and spread of Christianity from the first centuries to the present day. In particular, the monograph of Ally Kateusz “Mary and Early Christian Women: Hidden Leadership”, which provides a lot of literary and artistic evidence and illustrations to confirm the image of Mary as a leader among early Christians, is reviewed. The monograph also disusses the public activities of women of that time and the leadership positions they held. The following is a review of the collection of articles edited by Janet Wootton, “Women in Christianity in the Age of Empire: (1800–1920)”, which shows how women from Europe and America took an active part in Christian missionary work in the East, and what role they played in Africa, China, Taiwan and Korea. Gina Zurlo’s “Women in World Christianity: Building and Sustaining a Global Movement” provides useful historical, geographical, theological, and other information on the role women have played in the maintenance and development of Christianity over the past several centuries.

Keywords: religious studies, religion, female leadership, gender, Christianity, history.

Матеріал надійшов 29.07.2024

